א פריהער פסח

א.

די וועלטבאריהמטע דייטשע שטאדט נ א ר ר ע נ ב ע ר ג איז איין אלטע אידישע שטאדט. און ניט נאר א אידישע שטאדט — זי איז א פרומע שטאדט, א גאטספארכטיגע. איהרע אידען האבען זיך געמאכט א שם אויף דער וועלט דערמיט, וואס זיי האבען קיינמאל ניט געגריבעלט זיך, ניט אריינגעלאזט זיך אין חקירות, ניט געפילאזאפירט, ניט געפרעגט קיין קשיות אויף אזעלכע זאכען, וואס קעהרען זיך אן מיט גאט. אויף זיי מעג מען זאגען, אז זיי זענען אידען אהן חכמות.

אמת, זייער אידישקייט באשטעהט ניט מעהר ווי אין דריי דינים, וואס שטאמען מסתמא פון אברהם אבינו, אדער אפשר נאך פון אדם הראשונ'ען: 1) יאהרצייט, 2) בר־מצוה, 3) פסח. די דריי דאגמען זענען גאנץ גענוג אויפצוהאלטען דאס אידישע פאלק נאך טויזענטער און טויזענטער יאהרען. מיינט ניט, אז דאס האבען זיי אויסגעזויגען פון זייער אייגענעם פינגער; דאס האבען זיי געהערט ניט איין מאל פון זייער ראבינער, דאקטאר און פרעדיגער, וועלכען די נאררענבערגער קהילה האלט־אויס ניט מיט ווינציגער עהרע, ווי די קאטוילען, להבדיל, דעם רוימישען פאבסט. דער ראבינער, דאקטאר און פרעדיגער טראגט ביי זיי דעם נאמען „רבי", „אונזער רבי", און די נאררענבערגער קהילה איז איבער־ציינט, אז נאך אזא למדן, ווי זייער רבי, איז שוין נישטא אויף דער גאנצער וועלט. אין זיינע דרשות, וואס ער האלט זיי אלע

יום־טוב אין דער סינאגאגע, ווארפען זיך דורך אזעלכע לשון־קודש’דיגע ווערטער, וואס נאר דער מחבר פונ’ם סידור זאל איצטער אויפשטעהן, וואלט ער זיי אפשר פארשטאנען, און אפשר ניט... די נאררענבערגער אידען דערצעהלען פון איהם מופתים, ווי פון א „גוטען אידען“. למשל, זיי באריהמען זיך, אז שוין עטליכע און צוואנציג יאהר, זינט ער איז ביי זיי ראבינער און פרעדיגער, האט זיך נאך ניט געטראפען, ער זאל אמאל האבען א טעות: אלע יום־טוב די זעלבע דרשה מיט די זעלבע פסוקים פונ’ם זעלבען תנ"ך, מיט דער זעלבער באדייטונג, מיט די זעלבע משלים. איך מיין אבער, אז דאס איז א ביסעל איבערטריבען. דער אויטאריטעט פונ’ם ראבינער, דאקטאר און פרעדיגער איז אין שטעדטעל אזוי גרויס, אז קיין יאהרצייט, קיין בר־מצוה און קיין יום־טוב ווערט ניט באשטימט, ביז עס ווערט ניט פריהער פעסטגעשטעלט פונ’ם ראבינער און פרעדיגער. און הגם יעדער נאררענבערגער אידישער איינוואהנער מוז האבען ביי זיך אין שטוב א אידישען לוח, פונקט אזוי ווי יעדע נאררענבערגער אידישע פרוי מוז האבען א ווייסע כפרה ערב יום־כפור, דאך, אז עס קומט אונטער א יום־טוב, גלויבט קיינער ניט דעם לוח אויף נאמנות און מע געהט צום רבין זיך ערקונדיגען: „ווען האבען מיר פייערטאג?“ און ווער שמועסט נאך אזא יום־טוב, ווי דער הייליגער פסח?! פסח ווערט געפייערט אין נאררענבערג — איך געה מיט אייך אין געוועט — מיט מעהר פראכט און גלאנץ און מיט מעהר כשרות אלס אין דער פרימסטער שטאדט בכל תפוצות ישראל! די נאררענבערגער ווייבער — זיי קומט דער שבח — זענען אזעלכע צנועות, אז פסח אין טהעאטער באנוצען זיי ניט די חמצ’דיגע בינאקלס פון א גאנץ יאהר. אפילו די נאררענבערגער מאנסבילען, וואס זענען עפים ניט אזעלכע גרויסע מצה־שמורה’ניקעס, פון דעסטוועגען האט זיך געמאכט וויפיעל מאל, אז מע איז געקומען צום רבין מיט א שאלה, צי מעג מען פסח טרינקען מינכענער ביער און פארבייסען מיט פראגער שינקען.

אצינד, אז מיר האבען זיך שוין א ביסעל באקאנט מיט די נאררענבערגער אידען אלס אידען, — קאנען מיר שוין צוטרעטען צו דעם עצם פון דער געשיכטע, וואס האט זיך פארלאפען אין דער שטאדט נאררענבערג אין דעם יאהר 1908, אדער 5668 פון זינט די וועלט איז באשאפען געווארען, לויט רעכענונג פון אונזער אידישען וועלט־לוח.

ב.

די נאררענבערגער קהילה באנוצט זיך מיט איהרע אייגענע פאבריקאציעס און פראדוקטען, אויסער אידישע ליטעראטור. אמאל פלעגען זיי די אידישע ליטעראטור אימפארטירען פון אויסלאנד, מעהרסטענטייל פון לאנדאן אדער פון ווארשא. נאר פון דער לעצטער צייט, זינט עס האבען זיך אנגעהויבען ביי אונז די בהלות, מלחמה, רעוואלוציע, קאנסטיטוציע און פאגראמען, האבען די חוואליעס פון דער געוואלטיגער עמיגראציע ארויסגעווארפען אויף דעם דאזיגען נאררענבערגער אאזיס, צווישען א סך אנדערע נפשות, אויך איינעם א פעקעל־טרעגער אדער א מוכר־ספרים’ניק מיט’ן נאמען פ י נ ח ס פ י נ ק ו ס.

פינחס פינקוס איז א אידעל א נידעריגס, א זשוואווע, מיט איין אויגעל א קליינס, דאס אנדערע א גרויס. בשעת ער רעדט, קוקט דאס קליינע אויגעל אויפ’ן גרויסען, ווי איינער רעדט: „נו?“... און דאס גרויסע אויג ענטפערט איהם: „נו־נו!“... די ערשטע צייט האט ער זיך גענוג אנגעליטען, גענוג אויסגעהונגערט און גענוג אויסגעשטאנען יסורים, וועהטיגען און בזיונות פון זיינע דייטשע ברידער, ביז ער האט זיך דערשלאגען צו זיין שטענדיגער פרנסה פון דער היים — ארומטראגען אידישע ספרים און ביכלעך איבער די הייזער. א צעבראכענער, א צעראבעוועטער, א נאקעטער און א הונגעריגער, האט ער פארלאזען זיין לאנד, וואו ער איז געבארען, און האט זיך מיט גרויס מיה דערשלאגען אין א

פריי לאַנד — קיין נאַררענבערג, וואו ער איז שוין געווען באַוואהרענט פון אַ פּאָגראָם, נאָר ניט געווען באַוואהרענט פון שטאַרבען פון הונגער, מחמת אין דעם פרייען לאַנד איז דאָס שנאָרען שטרענג פאַרבאָטען אפילו צווישען אייגענע ברידער. יעדער מענטש איז מחויב עפּיס טהון. אונזער צעשלאָגענער עמיגראַנט פּינחס פּינקוס האָט אָבער ניט געקאָנט געפינען קיין שום טהועכץ אין׳ם פרייען לאַנד. שולדיג איז געווען אין דעם ניט אזוי ער אַליין, ווי די שפּראַך. דאָס הייסט, וואָס ניט ער האָט פאַרשטאַנען ז י י ע ר שפּראַך, און ניט זיי האָבען פאַרשטאַנען ז י י ן שפּראַך. די ערשטע צייט האָט ער אַרומגעשפּאַציערט איבער די נאַררענבערגער גאַסען און באַטראַכט די שטאָדט מיט די מענטשען, דעם הימעל מיט דער ערד. דאַכט זיך, די זעלבע הייזער, די זעלבע מענטשען, דער זעלבער הימעל מיט דער זעלבער ערד — און גאָרנישט, אַלע געהען זיך אזוי רוהיג; קיינער האָט קיין מורא ניט פאַר אַ שטיין פון אויבען, פאַר אַ קויל פון פאָרענט אָדער פאַר אַ מעסער פון הינטען — גליקליכע מענטשען! אַ געבענטשט לאַנד!...

וואָס ווייטער האָט אָבער דאָס לאַנד אָנגעהויבען אָנווערען דעם חן אין זיינע אויגען — איבער׳ן מאָגען. דער מאָגען איז אַ בייזער בעל־דבר; איהם, אַז עס קומט די צייט פון עסען, וויל ער ניט הערען ניט פון קיין פּאָליטיק, ניט פון פילאָזאָפיע. „האָסט מיך עפּיס אין זינען, צי ניין?" — אזוי טענה׳ט אַ לעדיגער מאָגען. — „פון מיינעטוועגען קאָנסט דו בעטלען געהן, קאָנסט גנב׳נען, גזל׳ענען, אַבי מיר זאָלסט דו אָפּגעבען מיינס, און ווייטער איז ניט מיין עסק!"... דער חסרון איז אָבער, וואָס אויף אויסציהען די האַנט דאַרף מען זיין אַ געבאָרענער בעטלער, אָדער האָבען אַ נשמה פון אַ בעטלער. און אונזער העלד האָט זיך לאַנג אַרומגעדרעהט איבער די נאַררענבערגער שטראַססען, ביז ער האָט ביי זיך גע׳פּועל׳ט אָפּשטעלען דעם ערשטען מענטשען, חלילה ניט אויף צו בעטען ביי איהם עפּיס, נאָר גלאַט אזוי, אויסרעדען זיך

אַ ביסעל דאָס האַרץ. פּינחס פּינקוס האָט זיך אָנגערופען צום ערשטען דייטש בזה הלשון:

— האָט קיין פאַראיבעל ניט, מיין ליעבער הערר דייטש, איך בין דאַ אַ גר און פאַרשטעה ניט דאָס לשון. איך לויף פון אַ קאָנסטיטוציע לויף איך, און פאַל, הייסט עס, מיט׳ן פּנים צו דער ערד. גלויבט מיר, איך וואָלט אייך ניט מטריח געווען, ס׳זאָל ניט זיין, ווי מע זאָגט, באו מים עד נפש. איך בעט ניט חלילה קיין נדבה; איך זוך עפּיס אַ מלאכה, אַ טהועכץ, וואָס ניט איז, אַבי דערהאַלטען די נשמה. האָט רחמנות...

דער דייטש האָט איהם אויסגעהערט ביז׳ן סוף און האָט זיך פאַר איהם אַנטשולדיגט, אַז ער האָט קיינמאָל אַזאַ שטראַססע ניט געהערט, און איז אַוועק זיין וועג. דער צווייטער דייטש האָט אויסגעהערט די זעלבע דרשה און איז אַוועק אָהן ווערטער. דער דריטער דייטש איז געוואָרען אַ ביסעל ברוגז, וואָס מע נעמט צו זיין צייט, און האָט זיך רעכט אויסגעבייזערט אויף דעם „פערדאַמטען קערל". דער פערטער דייטש האָט איהם אפילו ניט אויסגעהערט ביז׳ן סוף, באַוויזען איהם, אַז ער האָט אַ שטעקען, און געזאָגט, אַז טאָמער געהט ער ניט „פאָרט", אזוי רופט ער צו אַ „שוצמאַן"...

און אונזער העלד האָט גיך איבערגעביטען זיין פריהערינגע מיינונג איבער די דייטשען און איבער זייער פרייען לאַנד, וועלכעס ער האָט פיינט געקריגען, און איז דעם דייטש געוואָרען אַ דם־שונא!

ג.

אויב דער אומגליקליכער פּינחס פּינקוס האָט פיינט געקראָגען די נאַררענבערגער דייטשען, האָט ער טויזענט מאָל אזוי פיעל געטראָגען שנאה און פאַרדראָס אויף די נאַררענבערגער דייטשע אידען מיט זייער ראַבינער, דאָקטאָר און פּרעדיגער, וואָס האָט אָוועקגעשטעלט דעם אָרעמען עמיגראַנט דריי טענות: 1) למאי

איז ער איין אַרעמאַן? 2) למאַי געהט ער אָפּגעריסען? 3) למאַי רעדט ער ניט קיין דייטש? דערויף האָט איהם דאָס אַרעמע אידעל אָפּגעענטפערט אַ ביסעל טאַקי מיט צופיעל חוצפּה:

— אדוני קעניג! איך וועל אייך ענטפערען על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: דאָס, וואָס איהר טענה'ט, למאַי איך בין איין אַרעמאַן און געה ווי אַ שלעפּער — זענט איהר גערעכט; דער אויבערשטער האָט מיר געוואָלט געבען געלט, האָב איך איהם געזאָגט: געב דאָס בעסער מענדעלסאָנען — ער איז אַ משומד און האָט ניט קיין חלק לעולם־הבא... נאָר דאָס, וואָס אייך געפעלט ניט מיין אידיש לשון, וואָלט איך אַ בעלן געוועזן, איהר זאָלט זיין אין מיין פּאַלאַזשעניע און קומען מיט אייער דייטשמעריש צו אונז קיין מאָסקווע, און אפילו קיין באַרדיטשעוו, וואָלט איהר דעמאָלט געוואוסט, וואָס פאַר אַ גאָט מיר האָבען.

אַ גליק, וואָס דער ראַבינער האָט פאַרשטאַנען פון דער דאָזיגער גאַנצער רעדע נאָר עטליכע געצעהלטע ווערטער: „געלט"... „מענדעלסאָן"... „מאָסקווע"... און דער נאָררענבערגער ראַבינער האָט איהם גענומען לייענען אַ נאָטאַציע און זאָגען מוסר, אַז ס'איז אַ „פורכטבאַרע פרעכהייט" פון אַזאַ אידעל זיך מישען אין דער רוסישער פּאָליטיק און קריטיקירען מענדעלסאָנען, למאַי ער שטיצט מאָסקווע מיט געלט... „אָט דאָס איז טאַקי אייער אומגליק, — האָט דער ראַבינער גע'דרש'עט צום אַרעמען עמיגראַנט — וואָס איהר קריכט אַהין, ניט וואו מע דאַרף. אָט דערפאַר טאַקי שלאָגט מען אייך און מע טרייבט אייך, און מיר, דייטשע אידישע בירגער, האָבען דורך אייך חרפּה און בושה"... און נאָך אַ סך אַזעלכע ערנסטע קלוגע רעד האָט דער נאָררענבערגער ראַבינער און פרעדיגער אויסגעשאָטען אומזיסט און אומנישט, מחמת דאָס אידעל האָט פון זיין דרשה נאָך ווינציגער פאַרשטאַנען... דאָס רעזולטאַט איז געוועזן, וואָס נאָך עטליכע מאָל אַרויסטרייבען איהם און אָנרופען „שנאָרער", „פּאָלנישער יודע" וכדומה אַזעלכע נעמען, האָט זיך אונזער פּינחס פּינקוס פאַרט דערשלאָגען בײַ דער נאָררענבערגער

קהילה, מע זאָל איהם אויסלייהען אַ ביסעל מזומנים, וועט ער אויסשרייבען פון דער היים אַ ביסעל געדרוקטע סחורה — טאָמער וועט ער עפּיס פאַרדיענען.

און כך הוה. ער האָט אויסגעשריבען אַ טראַנספּאָרט ספרים און ביכלעך, אויך אַ ביסעל סידורים, חומשים, סליחות און הגדות, און דער עיקר — אידישע לוחות. אויף לוחות, האָט ער אַרויסגעזעהן, וועט ער דאָ האָבען מעהר בעלנים, ווי אויף אַלע אַנדערע ספרים. פּינחס פּינקוס האָט ניט אומזיסט פאַרבראַכט זיין צייט צווישען די דייטשע ברידער. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז אַ לוח איז כמעט דער איינציגער גאַנגבאַרער אַרטיקעל פון דער אידישער ליטעראַטור אין נאָררענבערג. ער האָט זיך ניט אָפּגענאַרט. ער האָט אויספאַרקויפט דאָס גאַנצע פּעקעל אידישע לוחות אין איין טאָג און האָט געמוזט אויסשרייבען נאָך אַ טראַנספּאָרט מיט לוחות, און האָט דעם טראַנספּאָרט אויך אָפּגעזעצט.

פון דעמאָלט־אָן האָט אונזער פּינחס פּינקוס אָנגעהויבען וואַקסען און וואַכסען, דאָס הייסט, געהן פון איין שטעדטעל אינ'ם אַנדערען מיט אַ פּעקעל ספרים אויף די פּלייצעס, צום מיינסטען אידישע לוחות, באַרדיטשעווער, ווילנער און וואַרשעווער פאַבריקאַציע. נאָר דער הויפּט־אָפּזעץ איז בײַ איהם געוועזן נאָררענבערג און ווידער אַ מאָל נאָררענבערג, וואָרום אין ערגיץ איז ניטאָ אַזאַ איין אָפּגאַנג אויף דער סחורה, ווי אין נאָררענבערג. אַ נאָררענבערגער איד, אַז ער קויפט אַ אידישען ספר, איך מיין אַ לוח, טהוט ער דערמיט דריי „וואָהלטאַטען" מיט אַ מאָל: ערשטענס, וואָס ער ברענגט אין שטוב אַריין אַ „אידישען ספר"; צווייטענס, וואָס ער פאַרשפּרייט דערמיט די אידישע ליטעראַטור; דריטענס, וואָס ער גיט צו לייזען דעם אָרעמען „פּאָלנישען יודען" געלט. און דער אָרעמער „פּאָלנישער יודע" מאַכט ניט שלעכט. דאָס ערשטע יאָהר האָט ער אויסגעבראַכט אידישע לוחות אין די צעהנדליגער. דאָס צווייטע יאָהר — אין די הונדערטער. צום דריטען יאָהר האָט ער זיך געגרייט אָפּצוזעצען טויזענט לוחות,

און אפשר נאך מעהר — ווער ווייסט? עס איז נאר א הארצוועהטיג, וואס ער מוז די סחורה באציהען אזש פון דער היים און צאהלען פאר איהר מיט בארעם געלט. עס וואלט געווען א גלענצענדעס געשעפט, ווען מע זאל קאנען די סחורה פאבריצירען דא אויפ'ן ארט. און אונזער לוח־הענדלער פינחס פינקוס האט פארטראכט א קאמבינאציע — א גאנצען פלאן, א גאונ'ישען, א טייוועלשען פלאן.

ד.

איינמאל אין א שענעם פריהמארגען איז אונזער לוח־עקספארטער, פינחס פינקוס, געזעסען אין זיין אידישען רעסטאראן, וואו ער האט גאנץ פיין אפגעמיטאגט, זיך גערייניגט די צייהן, און זיינע צוויי נישט־גלייכמעסיגע אויגען האבען געקוקט איינס אויף דאס אנדערע און געפיהרט א שמועס. א סימן, אז דער קאפ האט געטראכט און דער מח האט געארבייט. און בכדי דער לעזער זאל וויסען, וואס האט אזעלכעס געטראכט פינחס פינקוס, געבען מיר איבער אין קורצען דעם שמועס פון זיינע אויגען (לאמיר זיך אויף א מינוט פארשטעלען, אז אויגען רעדען).

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: מע דארף אויסשרייבען א טראנספארט לוחות צום יאהר תרס"ח... אוועקשיקען אזוי פיעל גאלד!

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: א גאנצען אוצר!

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: איין עבירה פאר גאט!

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: מען איז עובר אויף בל תשחית!

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: מע זאל קאנען קריגען פון זייערטוועגען איין אלטען לוח...

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: פון תרח'ס יאהרען, אבי א לוח!...

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: די נארענבערגער לומדים...

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: מופלגים, גרויסע קעפ, שארפע מוחות!...

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: אי, טאמער וועלען אויסקומען די דאטעם פאפעריק?

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: בין איך בדלות!

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: א מצוה אויף זיי!

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: חאפט זיי בעני!

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: במילא טריפ'ניאקעס, דייטשען!...

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: קירע מאק!...

ד א ס   ק ל י י נ ע   א ו י ג ע ל: זיי האבען מיר גענוג בלוט פארצאפט, איידער איך האב מיך ארויפגעשלאגען אויף א שטיקעל דרך...

ד א ס   ג ר ו י ס ע   א ו י ג: עס מעג שוין אמאל קומען אויף זיי אויך א מפלה!...

און פינחס פינקוס האט א וואונק געטהאן צום קעלנער:

— הער נאר, דייטש בן דייטש! א קריגעל סמעטענע!

דאס האט געהייסען אזוי גוט, ווי א קופעל ביער. און אונזער לוח־הענדלער האט אויסגעטרונקען א קופעל ביער און האט אוועקגעשריבען אהיים א בריעף, פון וועלכען מיר געבען דא איבער א ריכטיגע קאפיע:

„...און ווייטער שרייב איך אייך, מיין ליעבער פריינט, איהר זאלט זיין אזוי גוט און ארייגפאקען מיר וויפיעל איהר קאנט אלטע לוחות, צום מיינסטען פון יאהר תרמ"ח. איך האב דא אויף זיי איין אפזעץ. די דייטשען קויפען אלטע מארקעס מיט אלטע לוחות. פארשטעהט זיך, אז זיי צאהלען דערפאר זעהר ביליג, נאר אלץ איז בעסער פאר אייך, איידער זיי זאלען פוילען ביי אייך